

Bəşirova Səadət Mübariz qızı²⁹

ELDAR BAXIŞOĞLUNUN TƏRCÜMƏÇİLİK FƏALİYYƏTİ (1970-1980-ci illər)

Ədəbiyyatın tarixi inkişaf mərhələsində bədii tərcümənin çoxəsrlik ömrü vardır. Bədii tərcümənin tarixi cəmiyyətin tarixi ilə, demək olar ki, həmyaşdır.

Ədəbiyyatşünas Rafiq Novruzovun qeyd etdiyi kimi, "Tərcümə sənəti insan fəaliyyətinin, onun digər mədəniyyətləri, ədəbiyyatları öyrənmə ehtiyacının nəticəsi olaraq meydana gəlmişdir" [6, səh. 4]. Bu fikirdən anlaşılacaq kimi, tərcümə sənəti ədəbiyyat və mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsini öyrənməyə zəmin yaradan mürəkkəb yaradıcılıq prosesidir. Bu mürəkkəbliyi tərcümə olunan hər hansı mətnin həmin dilin ifadə vasitələri ilə eynilik təşkil edə bilməsidir.

Prof. Qılınxan Bayramovun "Tərcümə sənəti" dərslərində bu fikir daha məqasadlı şəkildə səsləndirilib: "Tərcümə sənətdir, ona yivələnmək üçün dil, məxaz mətnin mövzusu və dünya haqqında bilgidən əlavə, tərcümə istedadına, yaxşı yazılı və şifahi nitq qabiliyyətinə, yaradıcı təfəkkürə malik olmaq lazımdır" [5, səh.6].

Tərcümə sənəti əsrlər boyu yazılı ədəbiyyatda müxtəlif formada inkişaf etmişdir. Bu müxtəliflik özünü orijinal əsərə yanaşma prinsipində göstərir. Məsələn, XIX əsr ədəbiyyatında tərcümə sənəti orijinal əsərin fərdi üslubunu ön plana çəkirdi, XX əsr ədəbiyyatında bu tendensiya bir qədər dəyişərək əsasən dil normalarına, ədəbi normalara daha ciddi riayət edilməsi məsələsi başlandı.

Azərbaycan ədəbiyyatında tərcümə ənənələrinin formalaşması prosesinin, tərcümə sənətinin inkişafının özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bu proses müxtəlif dövrlərdə baş vermişdir. İlk tərcümələr ərəb dilindən, daha sonra fars dilindən, XIX əsrdən etibarən isə əsasən rus dilindən edilməyə başlandı. Əsasən Azərbaycan ədəbi fikrində dünya ədəbiyyatına inteqrasiya XIX əsrdən başlayır.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində 1970-1980-ci illərdə qarşılıqlı ədəbi əlaqələrin inkişafı əvvəlki illərə nisbətən daha sürətlə artdı. Xalqlar arasında əlaqələrin genişlənməsi yazılı tərcüməyə olan tələbatın yaranmasına zəmin yaratdı və bunun nəticəsidir ki, 1970-1980-ci illər Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış şairi Eldar Baxışoğlu yaradıcılığının bu dönəmini tərcüməçilik fəaliyyəti ilə məhsuldar mütərcim olaraq dəyərləndirdi.

Yaradıcılığının müxtəlif mərhələlərində rus ədəbiyyatı ilə yaxından təmasda olan şair Eldar Baxışoğlu 1972-ci ildə "Azərbaycan gəncləri" qəzetində məşhur rus şairi Robert Rojdestvenskinin "Gözləmə zalı" şeirini, 1979-cu ildə "Azərbaycan" jurnalında Vasil Şukşinin "Xoruzun üçüncü bannacan" povestini, 1987-ci ildə isə Aleksandr Puşkinin "Bakı" qəzetində "Çiçək", "Arzu", "Morfeya" şeirlər silsiləsini tərcümə etmişdir.

Tərcüməçilik fəaliyyətini bədii tərcümənin ən çətin növlərindən sayılan poetik tərcümədə sınaqdan keçirən şair Eldar Baxışoğlu məşhur rus şairi Robert Rojdestvenskinin "Gözləmə zalı" adlı şeirini tərcümə edərkən şeirin xəlif, zərif və oynaq ruhunu ustalıqla saxlamışdır. Akad. Kamal Abdulla "Kədərli seçmələr" kitabında poetik tərcümə prosesini belə ümumiləşdirir: "Əsl poeziya tərcüməsi odur ki, orijinalın ümumi ruhu və ahəngi ilə bərabər məndəki xüsusi incəlikləri də verə biləsən. Bununla yanaşı, bu ümumi ruhu elə incə ştrixlərlə bəzəmək lazımdır ki, ruhun özü canlı bir orqanizmi kimi yaşasın" [1, səh.166].

Rus şairi Rojdestvenski insan ömrünün əsasını hər an nəyisə gözləməsi ilə keçdiyini bu poetik nümunədə oxucularına bir daha xatırladır. Həyatın bütün gözləntilərini bir gözləmə zalına toplayan şair misralarında böyük ömrü canlandırır. Şair insanlığın əslində "dünya" dediyi məkanın gözləmə zalı olduğunu özünəməxsus fəlsəfi duyumla oxucuya çatdırmağa müfəssəl olmuşdur. Nümunəyə diqqət edək:

Orijinalda: Мы в зале ожидания живем.
Любой из нас

все время ждет чего-то...

Eldar Baxışoğlu tərcüməsində:

Gözləmə zalında
Yaşayınq biz,
Nəyisə gözləyirik,
Həmişə [3, səh.3]

Poetik nümunədə gözləmə zalında toplaşan obrazlar fərqli dünyanın, eyni zamanda fərqli gözləntilərin düşüncələridir. Bu fərqlilik aşağıdakılardan ibarətdir:

- Təqəüdünlərin təqəüdünlərinin gözləməsi;
Вот аккуратный старичок в пенсне.
Он ждет
Он едет в Вологду за песнями.
Старуха,
что-то бормоча о пенсии,
блаженно улыбается во сне...

Tərcümədə: Gözləyir qoca pensiyaçı,
Mahnı dalınca Voloqdaya gedir
Pensiya barədə
Zümrümə edir

Gözləyir o da...

Səadətli güllümsəyir yuxuda [3, səh.3].

Azadlıqlarını, müstəqilliklərini gözləməkdən yorulan oyanmış xalqların öz müstəqilliklərini gözləməsi:

Orijinalda: Разбуженная,
ждушая
и целью страна
застывший в ожидании. мир,

Tərcümədə: Dünyada neçə
Oyanmış xalq var.
Azadlıq gözləməkdən donublar [3, səh.3].

Şair bu gözləntiləri sadaladıqca mühüm bir cəhəti unutmuş və onu şeirin son misrasına saxlamışdır:

Orijinalda: Мьв зале ожидания живем!
Но руки
в ожидании
не складываем!

Eldar Baxışoğlu tərcüməsində: Gözləmə zalında
yaşayınq biz,
Amma
farağat durmur əllərimiz [3, səh.3].

Şairin digər poetik tərcümə əsəri görkəmli rus şairi, tarixçisi və publisisti Aleksandr Puşkinin "Çiçək", "Arzu" şeirlər silsiləsidir. Eldar Baxış "Həqiqət mənim üçün hər şeydən qiymətli" deyən rus şairinin bu sözlərindən çıxış edərək yazıya aldığı "Həqiqət carçısı" məqaləsində 150 ildən çox davam edən Puşkin əsərlərinin tərcümə ənənəsinə qoşularaq onun bir neçə şeirini tərcümə etdiyini vurğulamışdır. Eldar Baxışoğlunun 1987-ci ildə tərcümə qələmini sınağı bu poetik nümunələr həmin illərdə ədəbi əlaqələrin genişlənməsi prosesinin dərinləşdiyini göstərir.

Kitabın arasında illərin həsrətini saxlayan solğun bir çiçək qəhrəmanın əlinə keçir və bu çiçək onu özünün mənavi-psixoloji aləminə aparır:

Orijinalda: Цветок засохший, безуханный,
Забывтый в книге вижу я;
И вот уже мечтою странной
Душа наполнилась моя:

Eldar Baxışoğlu tərcüməsində: Kitabın arasında soluxmuş, unudulmuş,
Ətirini itirmiş quru bir çiçək gördüm.
Çiçək çəkib apardı xəyalımı min yərə,
Başından aşdı qədim, başımdan aşdı dərdim [2, səh.4]

Şeirin sonrakı misrasında şair qəhrəmanın daxil monoloqunu bədii sualla təsvir edərək maraqlı poetik nümunə yaratmışdır:

Orijinalda: Где цвет? когда? какой весною?
И долго ль цвет? и сорван кем,
Чужой, знакомой ли рукою?
И положен сюда зачем?

Tərcümədə: Harda açılıb bu çiçək? Nə vaxt açılıb? Hansı yaz?
Elə bil bu çiçəyin dərisini soyublar...
Kim üzüb bu çiçəyi? Tanış əlmi, yad əlmi?
Üzüb niyə kitabın arasına qoyublar? [2, səh.4]

Kitabın ərsindəki çiçəyin solmuş ömrünün düşüncə qəhrəman bir anlıq onun sahibləri haqqında fikirlərə dalır, onların harda ola biləcəkləri barədə düşündür. Və sonda qəhrəman daxil düşüncəsində sorğu-sual edərək həmin oğlan və qızın ömrünü bu solmuş və sehirli güllün ömrü ilə eyniləşdirir:

Orijinalda: И жьв ли тот, и та жьва ли?
Инынче где их уголок?
Или уже они увяли,
Как сей невѣдомый цветок?

Tərcümədə: Görən sağdımı oğlan? Görən qız da sağdımı?
Görən harda yurd salıb, görün harda olublar?
Bəlkə o oğlanla qız elə bu mən gördüyüm,
Bu sehirli gül kimi saralıblar, solublar?... [2, səh.4]

"Arzu" şeirində rus şairi Puşkinin toxunduğu əsas ideya daha çox nikbinliyi həyat yolunun fəlsəfəsi seçərək yaşayan və ölənlər insandır. Bu insan romantik qəhrəmandır və hər nisgildə, ağrıda, dərd və kədərdə xoşbəxtlik görərk oxucunu öz daxil dünyası ilə tanış edir. Eldar Baxışoğlu qəhrəmanın bu romantik düşüncələrini tam məndə olduğu kimi tərcümə etmişdir:

²⁹ Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrası, Bashirovaseadet@gmail.com

Orijinalda: О жизни час! лети, не жаль тебя,
Исчезни в тьме, пустое привиденье;
Мне дорого любви моей мученье —
Пускай умру, но пусть умру любя

Tərcümədə: Ötərisən, ey ömür! Yeri, çıx get, çıx get,
Heç kəsə aman-iman verməmişən hələ sən.
Mənim sevgi əzabım-mənim xoşbəxtliyimdir,
Yıxılıb öləndə də sevə-sevə öləsən [2, səh.4].

Dünya-İnsan münasibətlərinin yer aldığı bu poetik nümunələr şair-tərcüməçi Eldar Baxışoğlunun fəlsəfi dünyasına olduqca yaxındır.

Eldar Baxışoğlunun rus dilindən növbəti uğurlu tərcüməsi tanınmış rus yazıçısı, kinossenarist, kinoaktyor Vasilı Makaroviç Şukşinin "Xoruzun üçüncü bənımacan" adlı povestidir. Folklor motivlərindən istifadə və ona yaradıcı münasibət yolu ilə yazılan povestin orijinal mətni ilə tərcümə mətni lazımı səviyyədə oxucuya çatdırılmışdır. Mütərcim qarşısında qoyulan tələblərə səliqəli şəkildə rıyaət edən şair Eldar Baxışoğlu qələmini bu sahədə səriştəli formada sınayır. Struktur, obraz və sujet xəttinin pozulmaması tərcümə zamanı Eldar Baxışoğlunun ən əsas diqqət yetirdiyi hissələrdir.

Nəsrdə şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən istifadə dünya ədəbiyyatı xalqları üçün ortaq bir ənənədir və ənənə şəklində davam edən bu tendensiya povestdə öz əksini:

- xalq nağıllarına məxsus macərə ruhu;
- qəhrəmanın yola çıxması və yolda başına gələn hadisələr;
- rastlaşdığı insanlar və onlardan aldığı dərslər;
- əfsanəvi aləm;
- müasirlik kimi elementlər üzərindən göstərilir.

Povestdəki hadisələr nağıl şəklində verilsə də, real həyat motivləri ilə tam uyğun gəlir və çox maraqlı, axırı bir dillə yazılmışdır. Hadisələr böyük kitabxanada, rəflərdə yerləşdirilən klassik rus ədəbiyyatının personajlarının adları üzrə hər axşam hamı gedəndən sonra kitabxana rəflərində söhbət etməkləri ilə başlayır. Povestin əsas ideyası Axmaq İvan adlı personaja ağıllı olduğunu sübut edən arayışın gətirməsidir və bu məqsədlə yola çıxan Axmaq İvanın yol boyu başına gələn hadisələr ənənəvi nağıl qəhrəmanlarının başına gələn hadisələrdir. Yolda qoca qarı, onun biğli qızı, qızın nişanlısı üçbaşı əjdaha – Qorunçla tanışlığı, onlardan canını qurtarmaq üçün özünü onların dedikləri ilə razılaşmış kimi göstərərək daha sonra oranı tərək etməsi, meşədə Ayı ilə rastlaşması, kilsədə şeytanların yuva qurduğunu görməsi Axmaq İvanın daxili dünyasına çox ciddi təsir edir. Ciddi sayıla Munderesin yanına tələsən və ağıllı olduğunu sübut edən arayışı ondan alaraq yenidən bu yolu yenidən qayıtmaq Axmaq İvan üçün ənənəvi nağıl qəhrəmanının keçdiyi keşməkeşli yol ilə eynilik təşkil edir. Povestin adının "Xoruzun üçüncü bənımacan" adlandırılması digər personajların Axmaq İvana arayışı gətirəcəyi vaxta qədər qoyduqlarını müddətlə əlaqələndir.

Povest haqqında ümumi təəsvür yaratmaq üçün əsərin müxtəlif tərcümələrindən eyni bir parçası burada verək:

Orijinalda:
-Фу-фу-фу, -сказала она. -Русским духом пахнет. Кто тут?
- Ужин, - сказала Баба-Яга. И засмеялась хрипло: -Ха-ха-ха!..
-Чего ты? -рассердилась дочка. - Ржет, как эта... Я спрашиваю: кто тут?
-Ивана жарим.
- Да ну? -приятно изумилась дочка. - Ах, какой сюрприз!
- Представляешь, нехочет, чтобы в лесу было красиво, - не хочет строить коттеджик, паразит.
Дочка заглянула в печку... А оттуда вдруг - не то плач, не то хохот.
-Ой, не могу-у!.. - стонал Иван. - Не от огня помру - от смеха!..
- Чего это? - зло спросила дочка Бабы-Яги. И Яга тоже подошла к печке. -Чего он?
- Хохочет?..
- Чего ты, эй?
-Ой, помру от смеха! - орал Иван. -Ой, не выживу я!..

Eldar Baxışoğlu tərcüməsi:

- "Puf-puf-puf - dedi:, - bu nədi belə? Adam-adamiyisigəlik, yağlıbadamiyisigəlik..."
- Axşam yeməyidi, - deyə Yaqa arvad xınıldaya-xınıldaya güldü:
- Hi, hi, hi..."
- Qızın kefi pozuldu:
- Bu necə axşam yeməyidi? Bu necə yeməkdi ki, kişənir... Söz soruşuram: o kimdi orda bişirirsiniz?
- İvanı qızdırıq.

Qızın kefi açıldı:

- Yox a! Necə xoşbəxtsən!
- Görməcəvicüddürsə, istəmir bizimməşimiz yar-yarışğamına, istəmir bizə bir qonaq evitəkə, avaraoğlu, avara!

- Qızayılibsobanının çinə bəxdi. Oradənəlibirsəsgəlirdi ki, bilmək olmurdu İvan ağlayır, yoxsa gülmür.
- İvan zar-zarlanırdıydı:
- Oy Allah, bağırmaq çatladı! Oddanyox, gülməkdən öləcəyəm!...
- Bu ney nərbəlo? – deyə küpəgərən qızı acıqlı-acıqlı soruşdu. Yaqa arvad da sobaya yaxın gəldi. – Sənnənəm, ey, bu neyləyir belə?
- Gülmürmü?
- Eynəy nirsənorda?
- Oy allah, gülməkdən qənim yırtıldı! İvan bağırdı. Öldüm, allah!" [4, səh.63].

Xalq üslubuna və folklor motivlərinə üstünlük verən şair-tərcüməçi Eldar Baxışoğlunun bədii yaradıcılıq ruhu rus yazıçısı Vasilı Şukşinin bədii üslubu ilə yaxınlıq təşkil etdiyindən əsəri dilimizə tərcümə edərək, onu oxunaqlı tərcümə əsərlər siyahısına daxil etmişdir. Gəlincə qənaətlər bu yöndədir ki, bu tərcümə milli uşaq nəsrinin inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Çünki ədəbi əlaqələrin inkişafı uşaqların bədii zövqünün formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır, onlara yeni, orijinal obrazlar və xarakterlər tədqim edir, təfəkküründə fərqli personajlar yaradır, uşaqlarda həmin mühitə virtual şəkildə də olsa daxil olmağa imkan yaradır.

Araşdırma obyektinin tələbi üzrə şair - tərcüməçi Eldar Baxışoğlunun rus ədəbiyyatı nümayəndələrinin maraqlı əsərləri tərcümə etməsi öz oxucularının mütaliəsini, eyni zamanda Azərbaycan tərcümə ədəbiyyatını zənginləşdirdiyinin şahidi olur. Eldar Baxışoğlunun tərcüməçilik fəaliyyəti ilə tanış olduqca onun toxunduğu əsərlərin fəlsəfi duyumlu, şairin öz ruhuna yaxın olan əsərlər olduğunu aydın görürük. Əsl tərcümə-istedadın və yaradıcılığın nəticəsidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Abdulla K. Kədrli seçmələr. Bakı: Mütərcim, 2002, 548 səh., səh.166
2. Ağayev E. Puşkin A.S. "Çiçək, Arzu, Morfeyə" (seirlər). "Bakı", 1987, 6 fevral, səh.4
3. Ağayev E. Rojdestvenski R. "Gözləmə zalı" (seirlər). "Azərbaycan gəncləri", 1972, 14 sentyabr, səh.3
4. Ağayev E. Şukşin V. "Xoruzun üçüncü bənımacası (povest). "Azərbaycan", 1979, N 9, səh.55-98
5. Bayramov Q. Tərcümə sənəti / Dərslük - Bakı: Oka Ofset, 2008, 218 səh., səh.6
6. Novruzov R.M. Bədii tərcümənin xüsusiyyətləri. Abdullayeva Ü.S. Dərs vəsaiti. Bakı 2016, 156 səh., səh.4

Açar sözlər: tərcümə, poetik tərcümə, müəllif mətni, mətn

Key words: translation, poetic translation, author text, text

Ключевые слова: перевод, поэтический перевод, авторский текст, текст

Резюме

Переводческая деятельность Эльдара Бахшиоглу (1970-1980-е гг.)

Перевод литературных произведений может быть успешным, когда качества переводчика и качества автора во многом совпадают. Переводчик выступает посредником между двумя языками. При переводе ему удалось сохранить содержание и основную идею стихотворений наряду с красотой их формы.

Эльдар Бахшиоглу – поэт, добившийся больших успехов в области перевода в азербайджанской литературе 1970-х и 1980-х годов. Эльдар Бахшиоглу, глубоко симпатизировавший видным деятелям русской литературы, считал целесообразным перевести эти произведения. При переводе он сохранил красоту формы поэтических примеров, содержание и основную идею прозаического перевода.

Summary

Translation activity of Eldar Bakhishoglu (1970s-1980s)

Translation of literary works can be successful if the translator's qualities and the author's qualities mostly coincide. A translator acts as a mediator between two languages. During the translation, he was able to preserve the content and main idea of the poems along with the beauty of their form.

Eldar Bakhishoglu is a poet who achieved great success in the field of translation in Azerbaijani literature in the 1970s and 1980s. Eldar Bakhishoglu, who deeply sympathized with prominent figures of Russian literature, considered it appropriate to translate these works. During the translation, he preserved the beauty of the form of the poetic examples, and the content and main idea of the prose translation.

Xülasə

Bədii əsərlərin tərcüməsi o zaman müvəffəqiyyətli ola bilər ki, tərcüməçinin keyfiyyətləri ilə müəllifin keyfiyyətləri əksərən üst-üstə düşsün. Tərcüməçi öz işində sanki iki dil arasında vasitəçidir. Bədii tərcümənin əsas prinsipi ədəbi nümunələr yaratmaq və bununla zəngin mədəni dəyərlərə sahib olmaqdan ibarətdir.

Eldar Baxışoğlu 1970-1980-ci illər Azərbaycan ədəbiyyatında tərcüməçilik sahəsində böyük uğurlar əldə etmiş şairdir. Rus ədəbiyyatının görkəmli simalarına dərin rəğbət bəsləyən Eldar Baxışoğlu bu əsərlərin tərcüməsini məqsəduyğun hesab edirdi. O, tərcümə zamanı poetik nümunələrin forma gözəlliyini, nəsr tərcüməsinin isə məzmun və əsas ideyasını saxlamışdır.

RƏYÇİ: dos L.Ələkbərova